

ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΟΡΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Αικατερίνη Μπρέγιαννη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η πρωτογενής έρευνα επί των παραγώγων του κοινοβουλευτικού έργου, με ιδιαίτερη έμφαση στη δημοσιονομική νομολογία, επέτρεψε τη μελέτη της πορείας, καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, προς τη συγκρότηση ενός γλωσσικού μορφώματος που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της Δημόσιας Διοίκησης.

Καταδείχθηκε η σχέση μεταξύ οικονομικής πολιτικής και χρήσης συγκεκριμένης τεχνικής ορολογίας ενώ, παράλληλα, αναπτύχθηκε μια υπόθεση εργασίας σχετικά με την παγίωση οικονομικών όρων, οι οποίοι ανταποκρίνονται σε συγκεκριμένα αιτήματα για την ορθολογική οργάνωση του κρατικού μηχανισμού. Η γλώσσα των κανονιστικών κειμένων, αναδύεται σε εργαλείο για τη μελέτη της Ιστορίας του Ελληνικού Κράτους.

LANGUAGE AND TERMINOLOGY IN THE PUBLIC ADMINISTRATION PARLIAMENTARY MATERIAL OF THE 19TH CENTURY

Ekaterini Bregianni

ABSTRACT

The elaboration and categorisation of the informative material from the Parliamentary sessions (19th century) led us to the questions about the rationalisation of the State and its financial institutions. This category of the historical sources gave us the opportunity to recreate the use of the bureaucratic language through the 19th century, considered as the derivative of the social process.

As far as the construction of the Modern Greek State can be elaborated through its bureaucratic structure, we tried to confront the evolution of the language to the different conceptions about the role of the Public Administration. This effort was framed by references to the use of specific terms in the parliamentary debates.

1 ΟΙ ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Οι πρωτόλειες σκέψεις που παρουσιάζονται εδώ γεννήθηκαν κατά τη διάρκεια της συλλογής και συστηματικοποίησεως του πληροφοριακού υλικού από τα Πρακτικά και την Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής, σε μια χρονική εμβέλεια που εκτείνεται από την αρχή της λειτουργίας του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος στη χώρα μας (1845), έως την κύρηξη του Β. Παγκοσμίου Πολέμου. Η εργασία αυτή συντελέστηκε στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος της Επιτροπής Ιστορίας της ΕΤΕ <<Δημόσια Έσοδα 1833-1939>>, υπό την επιστημονική εποπτεία του κ. Ευ. Πρόντζα.

Η ανάγκη πλαισίωσης των ποσοτικών δεδομένων από ποιοτικού τύπου πληροφορίες καταδύκει τη δυναμική που οι τελευταίες εμπεριέχουν. Τα ποιοτικά δεδομένα,

πληροφορίες τις οποίες αντλήσαμε από άμεσες πηγές της περιόδου και κατά κύριο λόγο από τα παράγωγα του κοινοβουλευτικού έργου (Πρακτικά της Βουλής, Εφημερίδες των Συζητήσεων της Βουλής, Φύλλα Εφημερίδος της Κυβερνήσεως) δεν επιχειρούν να ερμηνεύσουν τους αριθμούς, πόσο μάλλον να καταγράψουν το ιδεολογικό πλαίσιο της οικονομικής πολιτικής του ελληνικού κράτους. Ωστόσο, με αφορμή την καταγραφή των προσώπων που εισαγάγουν στη Βουλή τα οικονομικά νομοθετήματα, αναλαμβάνουν επομένως και το πολιτικό κόστος που συνεπάγεται ο σχεδιασμός και η νομοθετική υποστήριξη μιας συγκεκριμένης οικονομικής πολιτικής, αλλά και με παράλληλο άξονα την παράθεση των βουλευτών που συμμετέχουν στις συζητήσεις των οικονομικών νομοσχεδίων -είναι δε σαφές ότι υπάρχει ανακύκλωση των προσώπων αυτών- επιχειρήσαμε να συγκροτήσουμε μια εικονική ομάδα προσώπων, οι κοινοβουλευτικοί λόγοι των οποίων απεικάζουν συγκεκριμένες πολιτικές αντιλήψεις. Παράλληλα, η ίδια η καταγραφή των νομοσχεδίων περιγράφει την πορεία προς το σχηματισμό ενός οικονομικού μηχανισμού του ελληνικού βασιλείου, μηχανισμού του οποίου οι ταμειακές λειτουργίες επιχειρείται να τεθούν σε ορθολογική βάση. Επομένως, η μελέτη της νομολογίας μας οδηγεί κατ' ευθείαν στην ίδια την ιστορία του κράτους, με την έννοια ότι στην γέννηση και την εφαρμογή των νομοθετημάτων και των κυβερνητικών αποφάσεων καταγράφεται βήμα βήμα ο σχηματισμός της κρατικής μηχανής (1).

Πράγματι, η υφολογική και μορφολογική ανάλυση του τρόπου με τον οποίο αποτυπώνονται οι κοινοβουλευτικές συζητήσεις -οι συζητήσεις, δηλαδή, που καταγράφουν τις περιρρέουσες πολιτικές ιδέες- αποτελεί πηγή της Ιστορίας της Διοίκησης. Σ' αυτήν τη προοπτική, η αναζήτηση μεθόδων δια των οποίων επιτυγχάνεται η ορθολογική καταγραφή του κοινοβουλευτικού έργου, δεν μπορεί παρά να αντανακλά παράλληλες προσπάθειες οργάνωσης της διοικητικής μηχανής. Μια πρώτη σκέψη συνδέει την προσπάθεια αυτή με μια συνολικότερη αντίληψη για την οργάνωση του κρατικού μηχανισμού. Χάρην παραδείγματος ας μας επιτραπεί να ανάφερομε την συγκροτημένη και αναλυτική καταλογογράφηση των περιεχομένων των τόμων της Επίσημης Εφημερίδος των Συζητήσεων της Βουλής κατά τη δεκαετία 1885-1895 (2), επιμελημένη παρουσίαση που αποτελεί τον αντίποδα της μέχρι τότε εικόνας. Αντιπαραβάλλοντας, λοιπόν, τον πίνακα των περιεχομένων της Εφημερίδος των Συζητήσεων της Βουλής του έτους 1867(3) με τα αντίστοιχα

¹Andre Gueslin, *L'Etat, l'conomie et la société française, XIX-XX siècle*, Paris: Hachette, 1992, σ. 3.

²Οι ίδιες προσπάθειες συνοδευόμενες από ένα μέλημα θεματικής ταξινόμησης των υπό συζήτηση νομοσχεδίων θα σημειωθούν στα μέσα της δεκαετίας του 1920, οι οποίες και θα συνεχιστούν κατά την βενιζελική τετραετία 1928-1932.

³Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Αθήναι: εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1867, τ.Β, σ. 529-532.

του έτους 1892-1893⁽⁴⁾ παρατηρούμε ότι η απλή -κατά το 1867- περιληπτική απόδοση του κοινοβουλευτικού έργου, η οποία καταγράφεται ανά συνεδρίαση, εμπλουτίζεται με την παράθεση των ομιλητών αλλά και την σχηματική ταξινόμηση σε θέματα εντός και εκτός ημερησίας διατάξεως κατά την πιο πρόσφατη χρονολογία. Τα μικρά αυτά δείγματα της κρατικής γραφειοκρατίας αποδίδουν μια εικόνα της δημόσιας διοίκησης, εφόσον δεχθούμε ότι αναζητάτε η μέθοδος καλύτερης αποτύπωσης και επομένως ασφαλέστερης διατήρησης της θεσμικής μνήμης.

2. ΚΡΑΤΙΚΗ ΓΡΑΦΕΙΟΚΡΑΤΙΑ: ΠΡΟΣ ΤΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΟΡΓΑΝΟΥ

Η χρήση του πηγαϊκού υλικού των κοινοβουλευτικών συζητήσεων δεν μπορεί παρά να οδηγήσει και στη μελέτη της γλώσσας των κειμένων αυτών. Αφενός διότι η γλωσσική έκφραση των πολιτικών προσώπων υποδηλώνει το κοινωνικό προφίλ τους, καθιστώντας δυνατή μια βαθύτερη και πολυσύνθετη επεξεργασία των πολιτικών λόγων. Απ' την άλλη πλευρά, οι διαφοροποιήσεις στη χρήση της γλώσσας που διαπιστώνονται κατά το 19ο και το πρώτο μισό του 20ου αιώνα, δεν μπορούν παρά να απηχούν την εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας. Εκ τούτων καθίσταται φανερό ότι δεν απασχολεί την έρευνά μας η ίδια η εξέλιξη της γλώσσας αλλά το πως αυτή χρησιμοποιείται σε μια ορισμένη ιστορική περίοδο, χρήση η οποία είναι ενδεικτική του τρόπου λειτουργίας του ανθρώπου -εδώ του πολιτικού ανθρώπου- και της κοινωνίας. Παράλληλα, η χρήση της γλώσσας κατοπτρίζει ένα συγκεκριμένο ανθρώπινο γίγνεσθαι⁽⁵⁾. Συνεπώς, η συσχέτιση της συγκεκριμένης πολιτικής χρήσης της γλώσσας με την ιστορική εξέλιξη είναι κάτι παραπάνω από θεμιτή. Είναι, ωστόσο, φανερό πως στα περιορισμένα πλαίσια αυτής της ανακοίνωσης δεν μπορεί παρά να κοινοποιηθούν ορισμένοι προβληματισμοί, των οποίων ελπίζουμε σε μια μελλοντική εμπειριστατωμένη διερεύνηση. Παράλληλα, και για τις ανάγκες αυτού του κειμένου, ακολουθήσαμε μια εν πολλοίς αυθαίρετη περιοδολόγηση. Το ζήτημα της γλώσσας μελετάται σε δύο περιόδους. Η πρώτη οριοθετείται από την αρχή της λειτουργίας του Κοινοβουλίου (1844), καταλήγοντας στην προσάρτηση της Ηπειροθессαλίας (1881). Η δεύτερη έχει ως καταληκτικό σημείο την περίοδο αμέσως πριν το ξέσπασμα των Βαλκανικών Πολέμων. Συνδέοντας τη μελέτη της γλώσσας με πολιτικά γεγονότα της περιόδου, επιδιώκουμε την ανάδειξη της ιστορικότητάς της, καθώς η γλωσσική έκφραση, όπως και κάθε κοινωνική

⁽⁴⁾ Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος ΙΓ- Σύνοδος Β, Αθήνα: εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1893, σ. α-θ.

⁽⁵⁾ Jean-Claude Chevalier, <<Η γλώσσα. Γλωσσολογία και Ιστορία>> in: Pierre Nora-Jack le Goff (επιμ.), Το έργο της Ιστορίας, τ. Ι, Καινούρια Προβλήματα, Αθήνα: Ράππας, 1975, σ. 342.

εκδήλωση, εξελίσσεται και αλλάζει⁽⁶⁾” μεταβάλλεται, δηλαδή, μέσα στο χρόνο απηχώντας τις εξελίξεις της κοινωνίας που τη χρησιμοποιεί.

Η ανάγκη οργάνωσης στο νεοσύστατο Ελληνικό Βασίλειο ενός γραφειοκρατικού μηχανισμού ⁽⁷⁾, ανάγκη η οποία συνοδεύεται από το αίτημα της εκλογίκευσης των διοικητικών λειτουργιών, οδήγησε στη υιοθέτηση μιας γλωσσικής έκφρασης η οποία καλείται να λύσει πρακτικά προβλήματα, όντας περιεκτική και ακριβόλογη. Συνεπώς, το Κράτος προκειμένου να ανταπεξέλθει στις γραφειοκρατικές και διοικητικές του λειτουργίες είναι εν πολλοίς αναγκασμένο να προβεί στη συγκρότηση ενός γλωσσικού οργάνου, μερικώς τεχνητού⁽⁸⁾. Η χρήση της καθαρεύουσας στα νομοθετικά έγγραφα και τα έγγραφα της Δημόσιας Διοίκησης θα τη συνδέσει με το χώρο της πολιτικής εξουσίας, αποτελώντας την ίδια στιγμή το σημαίνον αλλά και το σημααινόμενο της κρατικής γραφειοκρατίας. Η παγίωση της χρήσης της καθαρεύουσας στο επίπεδο της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας θα έχει ως φυσιολογική αλλά και απολύτως αναμενόμενη απόληξη την διεξαγωγή των κοινοβουλευτικών συζητήσεων στην καθαρεύουσα. Σ’ αυτό το σημείο είναι αναγκαία η παρατήρηση, η οποία εξάγεται από τη μελέτη μας και επί των Πρακτικών της Βουλής (1844-1860) και επί της Εφημερίδος των Συζητήσεων της Βουλής (1865 και εξής), ότι η γλώσσα που χρησιμοποιήθηκε τόσο από τα κρατικά όργανα όσο και από το εθνικό Κοινοβούλιο απέχει τα μέγιστα από την αττικίζουσα. Πράγματι, έως και τη δεκαετία του 1870, έχουμε να κάνουμε με μια γλώσσα η οποία τεχνηέντως θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ήπια καθαρεύουσα. Τούτο, βέβαια, δεν αναιρεί το γεγονός ότι το Κοινοβούλιο αποτέλεσε ένα από τα προπύργια της ομιλουμένης καθαρεύουσας, συνηγορώντας στην αποκαθαίρεσή της από το ρόλο αποκλειστικά τη γραφόμενης γλώσσας⁽⁹⁾.

Ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με τη χρήση του γλωσσικού οργάνου από ανθρώπους με μια συγκεκριμένη κοινωνική αποστολή δεν θα ήταν χωρίς αντικείμενο. Έγινε ήδη φανερό η ομοιότυπη χρήση μιας σφιχτοδεμένης αλλά και σχετικά φτωχής καθαρεύουσας από το σύνολο του βουλευτικού σώματος, κάτι που μπορεί να μας οδηγήσει στη σκέψη περί δημιουργίας ενός κοινού γλωσσικού κώδικα και, επομένως, στην εμπέδωση κοινών προτύπων μεταξύ ανθρώπων με ταυτόσημη λειτουργία στο κοινωνικό πεδίο. Τούτο, βέβαια, δεν αποκλείει τις επιμέρους διαφοροποιήσεις. Έτσι, παρατηρούμε κατ’ αρχήν μίαν -ανιχνεύσιμη αν και περιορισμένη- χρήση γλωσσικών

⁶Φίλιππος Ηλιού, <<Από την παράδοση στο Διαφωτισμό: Η μαρτυρία ενός παραγού>> [εισαγωγή στην έκδοση: Σταμάτης Πέτρου, *Γράμματα από το Άμστερνταμ*], Αθήνα: Ερμής, 1976, σ. 1γ.

⁷Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Κοινωνική ανάπτυξη και Κράτος*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1993, (1η έκδοση 1981), σ. 341-342.

⁸Έλλη Σκοπετέα, *Το πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα: Πολύτυπο, 1988, σ. 100-101.

⁹*ibid*, σ. 111

ιδιωτισμών από βουλευτές της περιφέρειας, οι οποίοι συχνά διανθίζουν το λόγο τους με τοπικές παροιμίες. Από την άλλη πλευρά βουλευτές δεν παραλείπουν να χρησιμοποιήσουν στο λόγο τους αποφθέγματα στη γαλλική και τη λατινική γλώσσα, φράσεις που εντός του κειμένου καταγράφονται με λατινικά στοιχεία. Παρατηρούμε ότι οι κοινοβουλευτικοί άνδρες που κοσμούν το λόγο τους με τέτοιου είδους στοιχεία μετέχουν στα ανώτερα αστικά στρώματα και επιδουκνείουν μια έντονη κοινωνική δραστηριότητα. Χάριν παραδείγματος αναφέρουμε τον Ν. Σαριπόλο ο οποίος χρησιμοποιεί στη ροή του λόγου του τη φράση *unus testis nullus testis* ⁽¹⁰⁾, ενώ ο Π. Καλλιγιάς προασπιζόμενος το απόρρητο της ιδιωτικής ζωής τονίζει: <<La vie privée doit être murée>>, φράση την οποία αμέσως αποδίδει και στα ελληνικά ⁽¹¹⁾.

Συχνή είναι και η παράθεση αρχαίων ρητών, τα οποία έρχονται συνήθως να προσδώσουν μια χρειά διδακτισμού, αλλά και ένα τόνο εγκυρότητας στα όσα ο ρήτορας υποστηρίζει. Για παράδειγμα, ο βουλευτής Α. Δημητριάδης σε μια από της συχνές συζητήσεις επί του φορολογικού συστήματος αναφέρει ότι <<τον εποφειλόντα τω δημοσίω μη πολιτεύεσθαι>> ⁽¹²⁾ για να τονίσει ότι η συνεπής απόδοση των φόρων είναι ένα από τα καθήκοντα αλλά και τις ιδιότητες του πολίτη, κάτι που απορρέει από τις κλασσικές αντιλήψεις για τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ακόμη και ομηρικοί στίχοι επιστρατεύονται προκειμένου να ενισχυθεί ο πολιτικός λόγος. Ο βουλευτής Β. Σακελλαριάδης, με σκοπό να υποκινήσει τη φιλοπονία των μελών του Κοινοβουλίου απαγγέλει: <<Ου χρεί πανύχιον εύδειν άνδρα βουληφόρον, Ωι λαοί τ' επιτετράφαται και τόσα μέμηλεν>> ⁽¹³⁾. Η συχνή αναφορά αρχαίων ελληνικών παραθεμάτων δεν έχει να κάνει με μια παραδοσιακή αντίληψη όσον αφορά την λεκτική έκφραση, αλλά ούτε και με μια στείρα προγονολατρεία. Περισσότερο, θα πρέπει να την αναγάγουμε στις αντιλήψεις της εποχής περί ιστορικής συνέχειας του ελληνισμού και πρωτοκαθεδρίας των κλασσικών ιδεωδών. Οι παραπάνω παρατηρήσεις συνηγορούν στη διαπίστωση ότι η ομιλούμενη γλώσσα καταγράφει τις ιδέες που κυριαρχούν στο ασυννείδητο μιας κοινωνίας, επιτρέποντας την έκφρασή τους σε ανύποπτο χρόνο. Το γλωσσικό σημαίνον άλλωστε αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα, όσον αφορά την ιστορικότητά του, όταν εκφέρεται εντός του εθνικού Κοινοβουλίου.

¹⁰Επίσημη Εφημερίς της Συνελεύσεως, τ. IV., συνεδρίαση 297, 13-8-1864, Αθήναι: εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1864, σ. 23.

¹¹Επίσημη Εφημερίς της Συνελεύσεως, τ. IV., συνεδρίαση 306, 26-8-1864, Αθήναι: εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1864, σ. 164.

¹²Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος Γ'-Σύνοδος Β', συνεδρίαση 147, 6-3-1871, Αθήναι: εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1871, σ. 138.

¹³Εφημερίς της Βουλής, τ. Α, σύνοδος 5, 4-6-1865, Αθήναι: εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1865, σ. 32.

Μια τελευταία κατηγορία των βουλευτών είναι οι κατ' επάγγελμα πολιτικοί, οι κατ' εξοχήν διαχειριστές της πολιτικής εξουσίας, των οποίων εξάλλου οι κοινοβουλευτικοί λόγοι καλύπτουν τα σοβαρότερα θέματα της ημερησίας διάταξης (Προϋπολογισμός, εξωτερική πολιτική κλπ.). Στις εμπειρικές παρατηρήσεις οι οποίες μας οδήγησαν στην απομόνωση αυτής της επιμέρους κατηγορίας βουλευτών, συγκαταλέγεται η χρησιμοποίηση μιας γλώσσας την οποία αναχρονιστικά θα χαρακτηρίζαμε γλώσσα της διοίκησης. Πέρα από την επαναλαμβανόμενη χρήση τεχνικών όρων, παρατηρούμε στους λόγους των κατεξοχήν πολιτικών προσωπικοτήτων μια ευρεία γαλλική ορολογία, με την οποία ονοματοδοτούνται διοικητικοί και οικονομικοί κυρίως θεσμοί. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Ε. Κεχαγιάς, επανηλλημένα Υπουργός Οικονομικών και μέλος των πρώτων Διοικητικών Συμβουλίων της Εθνικής Τράπεζας⁽¹⁴⁾, κατά τη διάρκεια της συζήτησης του κρατικού Προϋπολογισμού του έτους 1865 προβαίνει στην ανάγνωση γαλλικού συγγράματος περί των εντόκων γραμματίων διατηρώντας τη γαλλική ορολογία στην απόδοση του κειμένου. Οι όροι καταγράφονται τόσο στα ελληνικά όσο και στα γαλλικά. Επί παραδείγματι, για τα έντοκα γραμμάτια χρησιμοποιεί και τον όρο *Bons du Trésor*, ενώ ο όρος *dette flottante* αποδίδεται ως <<κυματίζον χρέος>> ⁽¹⁵⁾. Ο ίδιος σε συζήτηση για το σκόπιο του διαχωρισμού των τραπεζικών λειτουργιών χρησιμοποιεί τον όρο *lettres de gage* για τα ομόλογα και *dualité* για τη διυκότητα (εννοείται των τραπεζών)⁽¹⁶⁾. Τα παραπάνω παραδείγματα είναι ενδεικτικά, πιστεύουμε, για τη μετακένωση όρων από τη γαλλική στην ελληνική γλώσσα. Η πραγματικότητα αυτή μας επιτρέπει να διατυπώσουμε μια υπόθεση εργασίας σχετικά με την υιοθέτηση γαλλικών προτύπων όσον αφορά την οργάνωση της Δημόσιας Διοίκησης, κάτι που αντανακλάται και στο επίπεδο της γλώσσας. Η στατιστική επεξεργασία της συχνότητας εμφάνισης, στις καταγεγραμμένες κοινοβουλευτικές συζητήσεις, των διοικητικών και οικονομικών όρων, σε συνάρτηση με τα πρόσωπα που τους εκφέρουν, θα μπορούσε να μας βοηθήσει στη διερεύνηση της παραπάνω υπόθεσης. Ελπίζεται ότι μια τέτοια ποσοτική προσέγγιση του θέματος θα καταστεί δυνατή στο μέλλον.

¹⁴Ο Ε. Κεχαγιάς χρημάτισε Υπ. Οικονομικών κατά τις περιόδους 21-6 έως 24-10 1863 (2η κυβέρνηση Μπ. Ρούφου) και 18-2-1866 έως 19-2-1867 (3η κυβέρνηση Αλ. Κουμουνοπούλου). Σχετικά με τις παραπάνω παρατηρήσεις, χαρακτηριστικό είναι ότι ο Ε. Κεχαγιάς στέλνεται το 1847 από την Εθνική Τράπεζα στη Γαλλία, για να μελετήσει το μηχανισμό της κεντρικής Τράπεζας της Πβ. Σπύρος Ασδραχάς, *Σχόλια*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1993, κεφ. 17: <<Οι Απολογισμοί της Εθνικής Τράπεζας, 1842-1848>>, σ. 161 [στο ίδιο κείμενο ο συγγραφέας προβαίνει σ' έναν εποικοδομητικό σχολιασμό του τραπεζικού λόγου].

¹⁵*Εφημερίς της Βουλής*, τ. Α, σύντομος 37, 30-7-1865, Αθήνα: εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1865, σ. 568-573.

¹⁶*Επίσημη Εφημερίς της Συνελεύσεως*, τ. IV., συνεδρίαση 302, 20-8-1864, Αθήνα: εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, σ. 88-89.

3.ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

Μετά το πέρας της δεκαετίας του 1870, αν και δεν μπορούμε να μιλήσουμε για μεταστροφή της εως τότε κατάστασης, παρατηρούμε μια <<σκήρυνση>> της εντός του κοινοβουλίου ομιλουμένης καθαρεύουσας, ως συνέπεια των προσπαθειών για παγίωση, στο επίπεδο του γραφόμενου λόγου, του εξαρχαϊσμένου λόγου, της αττικίζουσας⁽¹⁷⁾. Ωστόσο αξιοσημείωτο είναι ότι περιορίζεται στο λεξιλόγιο των βουλευτών η χρήση γαλλικών όρων, οι οποίοι πλέον έρχονται να συνδράμουν το ρήτορα σχεδόν αποκλειστικά τη στιγμή που η θεματολογία του εφάπτεται της Δημόσιας Διοίκησης ή των Δημοσίων Οικονομικών.Τούτο ίσως είναι αποτέλεσμα την στροφής, κατά την ίδια περίοδο, των λογίων, με την επιστημονική και όχι την λογοτεχνική έννοια της λέξεως, προς τη γερμανική παιδεία ⁽¹⁸⁾. Είναι ευνόητο ότι πυκνώνουν τόσο τα αιτήματα για ανασυγκρότηση του δημοσίου τομέα όσο και για εύνομη λειτουργία του κρατικού μηχανισμού, συνέπεια και των νέων αναγκών που δημιουργεί η γεωγραφική εξάπλωση του Κράτους με την προσάρτηση της Ηπειροθεσσαλίας (1881). Η πίεση αυτή εκφράζεται και μέσω της παγίωσης μιας γραφειοκρατικής γλώσσας, η οποία υιοθετείται από το σύνολο των βουλευτών και η οποία δεν ευνοεί τις διαφορικότητες στη γλωσσική έκφραση. Παράλληλα, το ελληνικό βασίλειο υπάρχει ήδη 50 περίπου χρόνια, πράγμα που σημαίνει ότι η κατάρτιση ενός γλωσσικού οργάνου για την έκφραση των γραφειοκρατικών αναγκών έχει σε μεγάλο βαθμό προχωρήσει.

Πέρα από την περιορισμένη χρήση του γαλλικού λεξιλογίου που πλέον καλύπτει αποκλειστικά τις ανάγκες σε τεχνικούς όρους ⁽¹⁹⁾, παρατηρήσαμε τη σταδιακή κατάρτιση μιας καθαρεύουσας αρκετά διαφοροποιημένης σε σχέση με αυτήν της αμέσως προηγούμενης περιόδου. Ο τόνος των ομιλιών γίνεται επισημότερος ενώ παύουν σχεδόν να χρησιμοποιούνται ιδιωματισμοί ή λέξεις που απαντώνται μόνο στην <<ομιλουμένη>>. Γενικά πιστοποιείται μια αλλαγή όσον αφορά την πρόσληψη της γλώσσας, αλλαγή η οποία θα πρέπει να συσχετισθεί με το γεγονός του ολοένα αυξανόμενου πολιτικού περιεχομένου του γλωσσικού ζητήματος αλλά και με το ξέσπασμα κοινωνικών αναταραχών⁽²⁰⁾, οι οποίες σχετίζονται, τουλάχιστον

¹⁷Κ. Θ. Δημαράς, <<Η κληρονομιά των περασμένων, οι νέες πραγματικότητες, οι νέες ανάγκες>>, in: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τ. ΙΓ, Νεώτερος Ελληνισμός από το 1833 έως το 1881, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1978, σ. 472.

¹⁸Δημαράς, *ibid*, σ. 466.

¹⁹Οι ανάγκες αυτές δεν οχετίζονται με μια υποθετική πενία του ελληνικού λεξιλογίου, αλλά πιστοποιούν, πιστεύουμε, την καταγωγή των θεσμών της Δημόσιας Διοίκησης από τα γαλλικά πρότυπα.

²⁰Πρόκειται για τα γνωστά <<Ευαγγελικά>> που ξεσπούν το Νοέμβριο του 1901, με αφορμή τη δημοσίευση στην Εφημερίδα <<Ακρόπολις>> της μετάφρασης περικοπών του Ευαγγελίου σε ακραία δημοτική από τον Αλ. Πάλλη. Δυό ακριβώς χρόνια μετά, το Νοέμβριο του 1903, η Αθήνα αναστατώνεται από τα Ορεσטיακά, διαδηλώσεις που ξεσπούν με αφορμή παράσταση της αισχυλικής Ορέστειας, μεταφρασμένης στη δημοτική.

αφετηριακά, με τη διαμάχη καθαρεύουσας-δημοτικής. Η γλωσσική διαμάχη θα απασχολήσει το Εθνικό Κοινοβούλιο κατά την Β Διπλή Αναθεωρητική Βουλή (8-1-1911 έως 20-12-1911). Τον Φεβρουάριο του 1911 διεξήχθη η συζήτηση περί του γλωσσικού ζητήματος, η οποία αποτελεί και την ευρύτερη ενασχόληση της Βουλής με τη γλώσσα, από το 1844 έως το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Τα πρακτικά των συζητήσεων αυτών καλύπτουν με επάρκεια μια ευρεία θεματολογία για τη σχέση της γλώσσας με τον κρατικό μηχανισμό, αλλά κυρίως μας διαφωτίζουν αναφορικά με τις συνάψεις εθνικής ιδεολογίας και γλώσσας, όπως αυτές γίνονταν αντιληπτές από τα πολιτικά πρόσωπα της εποχής.

Ουσιαστικός είναι ο προβληματισμός σχετικά με την εσωτερίκευση της γλωσσικής διαμάχης όσον αφορά τη χρήση της από τα κρατικά όργανα. Ο βουλευτής Δ. Κλάδης, παίρνοντας αφορμή από λήμμα που αναφέρθηκε από προαγορεύσαντα, σημειώνει: <<Η λέξις <<παρακάλεσις>> μου ενθυμίζει την λέξιν <<συγκάλεσις>> την οποίαν εν άρθρω 37 αναφέρει το πρώτο Σύνταγμα της Ελλάδος και η οποία σήμερον θα εθεωρείτο μαλλιαρή>>. Συνεπώς ο σταδιακός εξαρχαϊσμός της γλώσσας, όπως αυτή χρησιμοποιείτο στη Δημόσια Διοίκηση, είχε γίνει αντιληπτός και από τους ίδιους τους μετέχοντες στο Κοινοβούλιο. Από την άλλη πλευρά το πνεύμα που κάνει το πρώτο ελληνικό σύνταγμα το δημοκρατικότερο και πλέον φιλελεύθερο -ίσως- της εποχής αντικατοπτρίζεται στα λεκτικά σχήματα που οι συντάκτες του χρησιμοποιούν. Η μετεξέλιξη της γλώσσας, θεωρούμενης ως κοινωνικό φαινόμενο, συμπορεύεται με τον πολιτικό μετασχηματισμό του ελληνικού κράτους και τις αλλαγές στο συσχετισμό των δυνάμεων που αποτελούν φορείς της εξουσίας.

4. Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΟΡΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ

Κατά τη διάρκεια της αποδελτίωσης και θεματικής ανάλυσης των συζητήσεων της Βουλής, η ίδια η φύση της πρωτογενούς εργασίας ανέδειξε την προσπάθεια του Ελληνικού Κράτους να παγιώσει τη χρήση ορισμένων οικονομικών όρων οι οποίοι με τη σειρά τους παραπέμπουν σε θεσμούς συνδεδεμένους με την ορθολογική οργάνωση των δημοσίων οικονομικών. Απλουστευτικά αναφέρουμε την χρήση του όρου Ελεγκτικό Συμβούλιο, την χρήση του λήμματος Επαρχιακά Ταμεία για την υπηρεσία που σήμερα συνηθίζουμε να καλούμε Εφορία, την ύπαρξη τελωνοφυλακής και τελωνοφυλάκων, καθώς και -φυσικά- την παγίωση των όρων Απολογισμός και Προϋπολογισμός του Κράτους. Το γεγονός ότι τα παραπάνω λήμματα -για να μείνουμε στα αυτονόητα- αποτελούν κοινό τόπο για όλο το 19ο αιώνα, δεν θα πρέπει να μας αποπροσανατολίζει οδηγώντας μας σε υποθέσεις σχετικά με την παγίωση συγκεκριμένης οικονομικής ορολογίας. Το παράδειγμα της ονοματοδοσίας των άμεσων και έμμεσων φόρων,

συνηγορεί στη διαπίστωση ότι οι μετεξελιξιές ή ακόμη και οι αλλαγές στη φορολογική πολιτική του Κράτους αντικατοπτρίζονται στην αλλαγή του όρου που περιγράφει το φόρο ή ακόμη και στην προσθήκη λεκτικών προσδιορισμών που καταλήγουν να εξειδικεύσουν το υπολογιζόμενο έσοδο. Απ' την άλλη πλευρά η μεταβολή των ονομάτων των φορολογικών εσόδων δεν συνεπάγεται πάντοτε την αλλαγή της ουσίας της επιβαλλόμενης φορολογίας⁽²¹⁾. Το παράδειγμα είναι ενδεικτικό για την ανάγκη πολλαπλών ερμηνευτικών εργαλείων κατά την προσέγγιση φαινομένων, τα οποία δεν μπορούμε παρά να μελετήσουμε στην ολότητά τους.

Τα ίδια τα κείμενα, και στην περίπτωση που εξετάζουμε τα κοινοβουλευτικά κείμενα, υπαγορεύουν μέσω της πολυμορφίας τους μια κριτική ανάγνωση. Καθώς ήδη σημειώσαμε είναι ενδεικτική τόσο για το μελετητή της γλώσσας όσο και για τον ιστορικό -και ειδικώς τον ιστορικό με ενδιαφέροντα γύρω από το χώρο της δημόσιας διοίκησης- η συχνή χρήση τεχνικής γαλλικής ορολογίας. Τα αιτούμενα δεν αλληλοαναιρούνται. Ανατρέχοντας στο <<Σχέδιον Νόμου περί Διεθνούς Ελέγχου [Projet de Loi du Contrôle International]>>, της 19ης Φεβρουαρίου 1898 ⁽²²⁾, σημειώνουμε κατ' αρχήν την θέσπιση Διεθνούς Επιτροπής, κάτω από τον έλεγχο της οποίας τίθενται η είσπραξη και η διάθεση των προσόδων του ελληνικού κράτους με σκοπό την εξυπηρέτηση του εθνικού χρέους. Η σύσταση της Επιτροπής απορρέει από τους όρους της ειρηνευτικής Συνθήκης που υπογράφηκε στην Κωνσταντινούπολη στις 9/18 Σεπτεμβρίου 1898 μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας. Την πρώτη αυτή οφθαλμοφανή πληροφορία πλαισιώνει η παράλληλη δημοσίευση του γαλλικού κειμένου. Τα δύο κείμενα αντιπαραβάλλονται, είναι δε χαρακτηριστική η πρόταξη του γαλλικού. Κι αν ακόμα αφαιρέσουμε από την προβληματική μας τα στοιχεία εκείνα που εφάπτονται κυρίως των πεδίων της οικονομικής ιστορίας, η σημασία του κειμένου είναι προφανής. Αποτελώντας πηγή για τη μελέτη των οικονομικών λημμάτων, όπως αυτά χρησιμοποιήθηκαν από τη Δημόσια Διοίκηση, μας βοηθά παράλληλα να διερευνήσουμε, μέσα από το συσχετισμό του ελληνικού με το γαλλικό κείμενο, τις καταβολές της ελληνικής ορολογίας" με την έννοια όχι βέβαια της καταγωγής από μια άλλη γλώσσα, αλλά της χρήσης της προκειμένου να περιγράψει ένα συγκεκριμένο γραφειοκρατικό πρότυπο. Την ίδια στιγμή η καθαρά χρηστική αξία του κειμένου δεν είναι αμελητέα καθώς μπορεί να βοηθήσει το έργο της ειδικής λεξικογραφίας. Και τούτο γιατί η ακριβής μετάφραση του κειμένου από τα γαλλικά στα ελληνικά δημιουργεί το

²¹Γεώργιος Β. Δερτιλής, *Ατελέσφοροι ή τελεσφόροι; Φόροι και εξουσία στο Νεοελληνικό Κράτος*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1993, σ. 206-207.

²²Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος ΙΑ-Σύνοδος Γ, Παράρτημα, σ. 73-93.

προηγούμενο της απόδοσης σύνθετων όρων, χωρίς βέβαια να σημαίνει ότι αυτή τίθεται πέρα από κάθε αμφισβήτηση.

Ανάλογου ενδιαφέροντος είναι και η <<Αιτιολογική Έκθεση του περί εταιρειών νομοσχεδίου>>, με ημερομηνία 27 Ιανουαρίου 1897 ⁽²³⁾. Σύμφωνα με την Έκθεση ο ελληνικός νόμος περί εμπορίου είναι μετάφραση του ανάλογου γαλλικού κώδικα του 1807. Καθώς, όμως, η ανάπτυξη του εμπορίου, λέγει ο νομοθέτης⁽²⁴⁾, τον κατέστησε ανεπαρκή, όλα τα ευρωπαϊκά έθνη προέβησαν στην αναθεώρησή του. Την υστέρηση της ελληνικής νομοθεσίας έρχεται να καλύψει ο νέος νόμος, ο οποίος βασίζεται στις ευρωπαϊκές ρυθμίσεις <<...εξ ων προετιμήσαμεν τον Βελγικόν νόμον,...διότι δεν απομακρύνεται των Γαλλικών πηγών και της Γαλλικής φιλολογίας και νομολογίας, εξ ων και ο Έλλην νομοθέτης ηρύσθη τους κρατούντας παρ' ημίν εμπορικούς νόμους>>. Ο ίδιος ο νομοθέτης παρουσιάζει την πηγή απ' όπου αντλεί προκειμένου να προβεί σ' έναν εκσυγχρονισμό του εμπορικού δικαίου. Το γεγονός ότι η ιδιαιτερότητα του κειμένου αυτού έγγειται στην εντός παρενθέσεως αναφορά του γαλλικού όρου, του οποίου ακριβής μετάφραση αποτελεί το ελληνικό λήμμα, μας επιτρέπει να επιβεβαιώσουμε την υπόθεσή μας σχετικά με τη μετεκένωση γαλλικής ορολογίας. Γραφειοκρατική πρακτική, η οποία, όμως έχει να κάνει με την υιοθέτηση των ανάλογων θεσμών. Αναφέρουμε ορισμένα παραδείγματα, ούτως ώστε να καταδειχθεί η σχέση' οι Sociétés coopératives αναφέρονται ως <<εταιρείαι εργατικά ή συνεργατικά>>, σε Εφορευτικόν Συμβούλιον μεταφράζεται το Conseil de surveillance, ενώ οι όροι société en commandite par actions και société commandite αποδίδονται αντίστοιχα ως <<μετοχική ετερρόρυθμος εταιρεία>> και <<απλή ετερρόρυθμος>>. Τα παραδείγματα θα μπορούσαν να πολλαπλασιαστούν, καθιστώντας φανερή τη συμβολή των κειμένων αυτής της φύσεως στις σύγχρονες προσπάθειες για την κατάρτιση οικονομικοτεχνικών λεξικών.

Στο παρόν κείμενο επιδιώχθηκε να γίνουν μερικές μόνο νύξεις γύρω από τη διαμόρφωση ενός γλωσσικού οργάνου, ικανού να εξυπηρετήσει τις ολοένα αυξανόμενες ανάγκες του γραφειοκρατικού μηχανισμού. Μελετώντας, επομένως, τη γλώσσα όπως αυτή χρησιμοποιήθηκε από τα κρατικά όργανα, οδηγούμαστε στην ίδια την ιστορία του Κράτους.

Αικατερίνη Μπρέγιαννη-Ιστορικός
Γρηγορίου Ε' 21, Μαρούσι

²³Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος ΙΔ-Σύνοδος Β, Παράρτημα, σ. 85-105.

²⁴Το κείμενο υπογράφεται από το Θ. Π. Δεληγιάννη, Υπουργό Οικονομικών.